

CHRI 2020

ਸਲਾਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮਾਪਦੰਡ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਯੂਜ਼ਰ ਗਾਈਡ

CHRI

Commonwealth Human Rights Initiative
working for the practical realisation of human rights in
the Commonwealth

ਇਹ ਯੂਜ਼ਰ ਗਾਈਡ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਿਕਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲ

CHRI ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ, ਲਾਭ-ਰਹਿਤ, ਗੈਰ ਪੱਖੀ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1987 ਵਿੱਚ ਕਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਸੰਘਾਂ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੰਘ ਦੇ 53 ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ (Common Wealth) ਨੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

CHRI ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਸ਼ੋਧਾਂ ਅਤੇ ਵਕਾਲਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ CHRI ਮਾਨਵ ਸੰਘ, ਸਕੱਤਰੇਤ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪਰਿਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅਤੇ ਮੀਡਿਆ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਜਨਤਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਨੀਤੀ ਸੰਵਾਦ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਖੋਜ, ਮੀਡੀਆ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਵਕਾਲਤ ਅਤੇ ਨੈਟਵਰਕਿੰਗ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਰਸਾਈ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। CHRI ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦੀ ਪਾਲਨਾ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘ ਹਰਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰ ਅਦਾਰੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘ ਦੇ ਉਹ ਦੇਸ਼, ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਲੰਡਨ, ਯੂ.ਕੇ. ਅਤੇ ਐਕਰਾ, ਘਾਨਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ International Advisory Commission: Alison Duxbury, Chairperson. Wajahat Habibullah, Edward Mortimer, Sam Okudzeto and Sanjoy Hazarika

ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ (ਭਾਰਤ) Executive Committee (India): Wajahat Habibullah, Chairperson. Members: B. K. Chandrashekar, Jayanto Choudhury, Maja Daruwala, Nitin Desai, Kamal Kumar, Madan Lokur, Poonam Muttreja, Jacob Punnoose, Vineeta Rai, Nidhi Razdan, A P Shah, and Sanjoy Hazarika

ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ (ਘਾਨਾ) Executive Committee (Ghana): Sam Okudzeto, Chairperson. Members: Akoto Ampaw, Yashpal Ghai, Wajahat Habibullah, Kofi Quashigah, Juliette Tuakli and Sanjoy Hazarika

ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ (ਯੂ.ਕੇ.) Executive Committee (UK): Joanna Ewart-James, Chairperson. Members: Richard Bourne, Pralab Barua, Tony Foreman, Neville Linton, Suzanne Lambert and Sanjoy Hazarika

Sanjoy Hazarika, International Director

© Commonwealth Human Rights Initiative, 2020. Material from this report may be used, duly acknowledging the source.

CHRI Headquarters, New Delhi
55A, Third Floor
Siddharth Chambers
Kalu Sarai, New Delhi 110 017
India
Tel: +91 11 4318 0200
Fax: +91 11 2686 4688
E-mail:
info@humanrightsinitiative.org

CHRI London
Room No. 219
School of Advanced Study
South Block, Senate House
Malet Street, London WC1E 7HU
United Kingdom
E-mail:
london@humanrightsinitiative.org

CHRI Africa, Accra
Dr. Stanley Marbell Plaza
H/No. 158/2 Asylum Down, Accra.
Ghana
Tel/Fax: +233 302 971170
Email:
chriafrika@humanrightsinitiative.org

www.humanrightsinitiative.org

ਇਸ ਪੁਸਤਿਕਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਖੈਰਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਨਮਰਤਾ ਖੈਰਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ

ਭੂਮਿਕਾ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਕਿਉਂ?

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਅਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਦਾਰਾ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰਵਾਲੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਪਾਰਦਰਸ਼ਿਤਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਬਦਸਲੂਕੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਰਾਸਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਾਫੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਔਕੜਾਂ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਬਾਇਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਸੰਬੰਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ, ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਸਹੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਸਲੂਕ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੱਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਰਸ਼ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ, ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਬਦਸਲੂਕੀ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ, ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਸਕਣ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰ ਅਦਾਰੇ, ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਢੁੱਕਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ, ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਨੀਤੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਮੁਜਰਿਮਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਪੁਸਤਿਕਾ ਬਾਰੇ

ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਕਈ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ ਮਾਡਲ ਮੈਨੂਅਲ 2016, ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਨਕ ਨਿਊਨਤਮ ਨਿਯਮ (ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਰੂਲਜ਼) 2015, ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਲੂਕ ਲਈ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਰੂਲਜ਼ ਅਤੇ ਨਾਨ ਕਸਟੋਡੀਅਲ ਮੈਜ਼ਰਜ਼ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ ਔਫ਼ੈਨਡਰਜ਼ (ਬੈਂਕਾਕ ਰੂਲਜ਼) 2010, ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਅਪਰਾਧੀ ਜਾਂ ਸਿਵਲ, ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਅਪਰਾਧੀ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ, ਸਭ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕੈਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਗਾਈਡ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਆਂ ਪਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਵਿਧਾਇਕ, ਨਿਆਂਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਤਾ, ਪ੍ਰੋਬੇਸ਼ਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਨਿਊਨਤਮ ਸਤਰ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਵੀ ਕੈਦੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਿਆਂਪਾਲਣਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁੱਰਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣ ਸਕੇ।

1. ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਕੈਦੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਉਲੀਕੀ ਥਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੈਦੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾ ਸਕਣ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।²

ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਕੈਦੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਬਣੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।³

ਜਿਹੜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਬ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮਹਿਲਾ ਹੋਮ ਗਾਰਡ ਦਾ ਦਸਤਾ ਤਿਆਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਫਸਰ ਇਨਚਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਣ।

(ੳ) ਰਿਹਾਇਸ਼

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹਵਾ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ⁴ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗ੍ਹਾਵਾਂ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਬਲਬ ਅਤੇ ਟਿਊਬਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੈਦੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ।⁵ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਮੁੜ ਵਸੇਵਾ⁶, ਗਰਭ-ਅਵਸਥਾ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੌਰਾਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਇਲਾਜ⁷, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਾਸਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ⁸ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਉਦਾਹਰਨ ਵੱਜੋਂ ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪੁਸਤਕਾਲਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਮਰਾ ਹੋਵੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ⁹ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ। ਜਿੱਥੇ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕਾਲਾ, ਖੇਡ-ਸੈਦਾਨ, ਪੂਜਾ-ਘਰ, ਫੋਨ-ਬੁਥ, ਵੀਡੀਉ ਸੰਪਰਕ ਆਦਿ ਮੁਹੱਈਆ ਹੋਣ।

ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ;

ੳ) ਬੈਰਕ, ਜਿੱਥੇ 20 ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਅ) ਡੋਰਮੈਟਰੀ, ਜਿੱਥੇ 4 ਤੋਂ 6 ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਏ) ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਰਹਿਆ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਕੋਠੜੀ। ਸ) ਸੈਲ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਲਈ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਰੱਖਣ ਲਈ¹⁰

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਿਹਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਆਈਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੱਚਾ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਕਰਮਣ¹¹ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ

1. ਮੁਕੱਦਮਾ ਅਧੀਨ ਕੈਦੀ ਸਜ਼ਾ ਯਾਫ਼ਤਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।
2. ਆਦਤੀ ਅਪਰਾਧੀ, ਵੇਸਯਾਵਾਂ, ਦਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ।
3. ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸਿਵਲ ਕੈਦੀਆਂ, ਡਿਟੇਨੀ ਸਮੇਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੁਰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਿਹਾਤਸ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਅਧੀਨ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਯਾਫ਼ਤਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ¹²

2. ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਖਲੇ ਵੇਲੇ, ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਨਿਯਮ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਜੇਕਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹³

ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਕੋਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪੁਖਤਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹⁴

1. ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਥੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਜਿਸਟਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

- I. ਪਹਿਚਾਣ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ।
- II. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ।
- III. ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਤਰੀਕ।
- IV. ਕੈਦੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਜੇਕਰ ਹਨ) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ, ਉਮਰ, ਪਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ।¹⁵
- V. ਜੇਕਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।
- VI. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਿੱਤ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹⁶ ਜੇਕਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਬੱਚੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਜਾਂ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਸੰਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਜਿੱਥੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਮਿਲ ਸਕਣ।¹⁷ ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਫੋਨ ਵਰਤਣ ਦੀ ਛੋਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹⁸

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਨ ਜਿਵੇਂ ਪੈਸਾ, ਕਪੜੇ, ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ ਹੋਣ ਜਾਂ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਨ ਪਾਰਸਲ ਦੁਆਰਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਜਾਂ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਚੀ ਦਾਖਲਾ ਰਜਿਸਟਰ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਦੇ ਵਰੰਟ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੈਦੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਰਾਖੀ ਦਾ

ਤਰੀਕਾ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹⁹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਜਿਹੜੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਨਾ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਗਲਸੂਤਰ, ਚੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਛੂਏ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਪੇ ਕਿ ਗਹਿਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਹਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।²⁰

ੳ) ਤਲਾਸ਼ੀ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।²¹ ਇਹ ਤਲਾਸ਼ੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਵਾਰਡਰ ਦੁਆਰਾ ਸੀਨੀਅਰ ਮਹਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਕਰਮਚਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।²² ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਲਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਤਸਵੀਰ, ਪੈਰ ਅਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਪ ਲੈਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾ ਵਾਰਡਨ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ।²³

ਵਿਕਲਪਿਕ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਕੈਨਿੰਗ ਜੋ ਸਟਰਿੱਪ (ਨਗਨ) ਖੋਜਾ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।²⁴ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।²⁵

ਸਰੀਰਕ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨੀਤੀਆਂ, ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ, ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।²⁶ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸਤਰਿਤ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰਜ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ, ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਿੱਥੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ੲ) ਦਾਖਲੇ ਸਮੇਂ ਡਾਕਟਰੀ ਜਾਂਚ

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਸਮੇਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰ ਵਲੋਂ ਜਾਂਚ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।²⁷ ਜੇਕਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।²⁸ ਮੈਡੀਕਲ ਟੈਸਟ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਟੈਸਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ:

1. ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੌਨ ਸੰਚਾਰਿਤ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ HIV.
2. ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੋਸਟ ਟਰਾਮੈਟਿਕ ਤਨਾਅ, ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਜ਼ੋਖਮ ।
3. ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮੁੱਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ।
4. ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕੈਦੀ ਦੀ ਡਰੱਗ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੋਵੇ ।
5. ਦਾਖਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਦੀ ਕਿਸੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਜਾਂ ਹੋਰ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।²⁹

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮੈਡੀਕਲ ਜਾਂਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਬ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਡੀਕਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮੰਗ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮੈਡੀਕਲ ਜਾਂਚ ਵੇਲੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਸਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਵੇ (ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਦੌਰਾਨ) ਤਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਪਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ

ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਚਿਤ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕੇਸ ਸਮਰਥ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।³⁰

ਜੇਕਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।³¹ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ, ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ, ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਅਵਧੀ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਮਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮਹਿਲਾ ਵਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸਥਾਰਤ ਰਿਪੋਰਟ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਜਾਂਚ ਬਾਲ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।³³

ਸ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਨਵੀਆਂ ਦਾਖਲ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾ ਅਥਾਰਟੀ (ਡੀ.ਐਲ.ਐਸ.ਏ.) ਵੱਲੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਕੀਲਾਂ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੈਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡੀ.ਐਲ.ਐਸ.ਏ. (DLA) ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ, ਕੌਂਸਲ ਜਾ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।

ਹ) ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ

ਹਰ ਨਵੇਂ ਦਾਖਲ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ, ਪਟੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਜਮਾਨਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਉਚਿਤ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠ ਸਕੇ।³⁴

ਕ) ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ

ਕਪੜੇ: ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਕਪੜੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।³⁵ ਕਪੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਮੌਸਮ, ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਗਰਮ ਕਪੜੇ ਆਦਿ।³⁶

ਜਿਹੜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਟ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜੋੜੀ ਕਪੜੇ (ਮਾਪ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਅਨੁਸਾਰ) ਤੌਲੀਆ, ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਬੁਰਸ਼, ਦੰਤ-ਮੰਜਨ, ਟੂਥ-ਪੇਸਟ, ਹੱਥ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਸਾਬਣ, ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਸਾਬਣ, ਕੁਮਕੁਮ, ਸੈਨੀਟਰੀ ਪੈਡ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ।³⁷ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਪੜੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਣ।³⁸

ਬਿਸਤਰੇ: ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਬਿਸਤਰਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਸਤਰਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਬਦਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਰਹੇ।³⁹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰ੍ਹਾਣਾ, ਉਸ ਦਾ ਉਛਾੜ ਅਤੇ ਕੰਬਲ (ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ) ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁴⁰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ, ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਮਹਿਲਾ ਅਫਸਰ ਦੁਆਰਾ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਮਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।⁴¹

3. ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ

ੳ) ਪਾਣੀ, ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ:-

ਪਾਣੀ :- ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜਾਂਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁴² ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਯਮਿਤ ਸਪਲਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਸਰੀਰਕ ਸਫ਼ਾਈ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ।⁴³ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਊਨਤਮ ਗੁਣਵੱਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਪਾਣੀ/ ਟੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਜੇਕਰ ਗੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਂਹਵਾਰੀ, ਜਿਨਸੀ ਜਾ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਅਤੇ ਟੱਟੀਆਂ :- ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਅਤੇ ਟੱਟੀਆਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਠੰਡੇ ਜਾਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਲੋੜ ਹੋਵੇ , ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁴⁴ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਅਤੇ ਟੱਟੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਟੱਟੀਆਂ ਤੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ :- ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਤੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਜਰਮ ਰਹਿਤ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਖਰਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।⁴⁵

ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ :- ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਾਫ਼- ਸਫ਼ਾਈ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁴⁶ ਇਸ ਮਿੱਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁴⁷ ਹਰ ਨਹਾਉਣ ਧੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਵਾਸਤੇ ਸਾਬਣ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਧੋਣ ਦੀ ਛੋਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਸਫ਼ਾਈ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ।⁴⁸

ਮਾਂਹਵਾਰੀ ਲਈ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ:

ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੈਨੀਟਰੀ ਨੈਪਕਿਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਂਹਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਉਤਪਾਦ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਂਹਵਾਰੀ ਕੱਪ, ਕਪੜੇ ਦੇ ਪੈਡ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਨੀਟਰੀ ਪੈਡ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਚਾਰ ਤੋਂ ਛੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਪੈਡ ਬਦਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਮੀ/ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਬਾਹਰਲੇ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ, ਸੁਕਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਕਪੜੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕ ਸੱਕਣ, ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਿਆਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੈਨੀਟਰੀ ਪੈਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਰੀਦਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਿਊਰੋ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਸਟੈਂਡਰਜ਼ (BIS) ਫ਼ਾਰ ਡਿਸਪੋਜ਼ੇਬਲ ਸੈਨੀਟਰੀ ਪੈਡ ਦੇ ਮਿਆਰ ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਸੋਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਿੰਗ ਵਾਲੇ ਪੈਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮਿੱਥੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ:

1. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਬੈਰਕ ਵਿੱਚ ਸੈਨੀਟਰੀ ਪੈਡ ਸੁਟਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਢੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੂੜੇਦਾਨ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
2. ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ (ਬਾਹਰਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ) ਸੁਕਾਉਣ ਲਈ ਰੱਸੀ।
3. ਮਾਂਹਵਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਰੋੜਾਂ ਲਈ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ।

4. ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਪੈਡ ਸੁੱਟਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੂੜੇਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਸਾੜਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ WHO ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅ. ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਰਸੋਈ

ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਵੇਰਵਾ⁵⁰

ੳ) ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ

ਲੜੀ ਨੰ:	ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ	ਮਾਤਰਾ
1.	ਦਲਿਆ	600 ਗ੍ਰਾਮ
2.	ਦਾਲਾਂ	ਹਫ਼ਤੇ 'ਚ ਦੋ ਵਾਰ 100 ਗ੍ਰਾਮ
3.	ਸਬਜ਼ੀਆਂ ੳ. ਹਰੀਆਂ ਪੱਤੇਦਾਰ ਅ. ਜੜਾਂ ੲ. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ	250 ਗ੍ਰਾਮ
4.	ਮੱਛੀ ਜਾਂ ਮੀਟ ਦੁੱਧ ਘਿਉ ਮੂੰਗਫਲੀ	100 ਗ੍ਰਾਮ 500 ਐਮ. ਐਲ. 15 ਗ੍ਰਾਮ 100 ਗ੍ਰਾਮ
5.	ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ	50 ਐਮ. ਐਲ. 100 ਐਮ. ਐਲ.
6.	ਛੋਲੇ (ਭੁੱਜੇ)	60 ਗ੍ਰਾਮ
7.	ਗੁੜ	20 ਗ੍ਰਾਮ
8.	ਤੇਲ	30 ਗ੍ਰਾਮ
9.	ਨਮਕ	30 ਗ੍ਰਾਮ
10.	ਇਮਲੀ	15 ਗ੍ਰਾਮ
11.	ਜੀਰਾ ਜਾਂ ਤੇਜਪੱਤਾ	5 ਗ੍ਰਾਮ
12.	ਹਲਦੀ	2 ਗ੍ਰਾਮ
13.	ਧਨੀਆਂ	5 ਗ੍ਰਾਮ
14.	ਮਿਰਚਾਂ	5 ਗ੍ਰਾਮ
15.	ਪਿਆਜ	25 ਗ੍ਰਾਮ
16.	ਕਾਫੀ ਜਾਂ ਚਾਹ	
17.	ਸਫ਼ੇਦ ਖੰਡ	50 ਗ੍ਰਾਮ
18.	ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ	3 ਗ੍ਰਾਮ
19.	ਮਸਟਰਡ	2 ਗ੍ਰਾਮ
20.	ਲੱਸਣ	2 ਗ੍ਰਾਮ
21.	ਨਾਰੀਅਲ	1/20 ਨੰਬਰ

ਅ) ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ (ਰੋਜਾਨਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ	ਮਾਤਰਾ
1.	ਦੁੱਧ	250ਐਮ. ਐਲ.
2.	ਖੰਡ	60 ਗ੍ਰਾਮ
3.	ਸਬਜ਼ੀਆਂ	100 ਗ੍ਰਾਮ
4.	ਮੱਛੀ ਜਾਂ ਮੀਟ/ ਦਹੀਂ	300 ਗ੍ਰਾਮ/ 200 ਗ੍ਰਾਮ 50 ਐਮ. ਐਲ.

ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹਿਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਮਾਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਉਬਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ।

ੲ) ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 3 ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ:-

ਲੜੀ ਨੰ:	ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ	ਮਾਤਰਾ
1.	ਦਲਿਆ	300 ਗ੍ਰਾਮ
2.	ਦਾਲ	60 ਗ੍ਰਾਮ
3.	ਸਬਜ਼ੀਆਂ ੳ. ਹਰੀਆਂ ਪੱਤੇਦਾਰ ਅ. ਜੜਾਂ ੲ. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ	125 ਗ੍ਰਾਮ
4.	ਮੱਛੀ ਜਾਂ ਮੀਟ/ ਦਹੀਂ	150 ਗ੍ਰਾਮ/ 100 ਗ੍ਰਾਮ 50 ਐਮ. ਐਲ.
5.	ਦੁੱਧ	150 ਐਮ. ਐਲ.
6.	ਨਮਕ	20 ਗ੍ਰਾਮ
7.	ਤੇਲ	30 ਐਮ. ਐਲ.
8.	ਗੁੜ	30 ਗ੍ਰਾਮ
9.	ਇਮਲੀ	10 ਗ੍ਰਾਮ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹਿਦੇ ਹਨ।

ਰਸੋਈ: ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮਿੱਥੀ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਜੇਕਰ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋਵੇ, 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਹੋਣ ਉੱਥੇ ਵੱਖਰੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 100 ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ 100 ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਸੋਈਆਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਿਆ ਚਾਹਿਦਿਆਂ ਹਨ।

ੲ) ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਜੇਲ੍ਹ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਸਕੇ।⁵¹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਅਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫੋਨ, ਈ-ਮੇਲ, ਵੀਡੀਉ ਕਾਨਫਰੰਸਿੰਗ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸੱਕਣ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ

ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਦਾ ਕਮਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਿਲਣ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇੰਝ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਿਲਣ ਆਏ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਸੁਖਦ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇ। ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦੇਣ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁵² ਮਹਿਲਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ⁵³ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਕੋ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁵⁴

ਸ) ਮਨੋਰੰਜਨ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਬਾਹਰ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ, ਭਜਨ, ਸੰਗੀਤ, ਲੋਕ ਨਾਚ, ਨਾਟਕ, ਟੀ.ਵੀ., ਰੇਡੀਉ ਅਤੇ ਫ਼ਿਲਮ ਸ਼ੋ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਤਨਾਅ ਘਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁵⁵

ਹ) ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮਿੱਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਝਾਅ ਬਕਸਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰੁੰਤ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਗੋਪਨਿਯਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਜ਼ੋਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਯੌਨ ਉਤਪੀੜਨ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਮੇਟੀ ਜੋ ਕਿ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਯੌਨ ਉਤਪੀੜਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬਣਾਈ ਕਮੇਟੀ (ਰੋਕਥਾਮ, ਮਨਾਹੀ ਅਤੇ ਨਿਵਾਰਣ) ਐਕਟ, 2013 ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁵⁷ ਵਿਜ਼ੀਟਰ ਬੋਰਡ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਲੂਕ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੇਗਾ।⁵⁸

4. ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ

ੳ) ਲਿੰਗ ਸਬੰਧਤ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ

ਹਰ ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 10 ਮੰਜਿਆਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਲਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਡਾਕਟਰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਕਸਰੇ (ਯ-ਐ), ਈ.ਸੀ.ਜੀ. (ECG), ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਅਤੇ ਸੋਨੋਗ੍ਰਾਫੀ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।⁵⁹ ਜਿੱਥੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖਰਾ ਵਾਰਡ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁶⁰ ਬੀਮਾਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।⁶¹

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।⁶² ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁶³ ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ

ਅਫ਼ਸਰ ਹੀ ਕਰਨ। ਕਿਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਅਗਰ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਕਰਚਾਰੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਂਚ ਮਹਿਲਾ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁶⁴ ਜੇਕਰ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਰਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਲਾਜ ਸਥਾਨਕ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਯਾਪਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਸ ਭੇਜੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁶⁵

ਅ) ਮਾਨਸਿਕ ਦੇਖਭਾਲ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੋਣ। ਮਨੋਦੈਹਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜਾਂ ਯੌਨ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਤੇ ਇਲਾਜ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁶⁶ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਨਾਅ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।⁶⁷ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਸਕਣ।⁶⁸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁶⁹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫ਼ੈਸਲੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੈਡੀਕਲ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁷⁰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਇਲਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਮਿੱਥੀ ਵੱਖਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁷¹ ਜੇਲ੍ਹ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁷² ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਮੁੱਖ ਮਾਪਦੰਡ ਹਨ-

1. ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ।
2. ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰਤਾ :- ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ।
3. ਚੋਣ:- ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਹਾਰੇ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੀ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
4. ਸਹਿਯੋਗ:- ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਝਾਅ ਲਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਤੇ ਗੌਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
5. ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ:- ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਸਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ।

ੲ) ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾ ਸਕਣ ਜੋ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕਰਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁷³

ਸ) ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਕਰਾਮਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੌਨ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਖੂਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੈਪਨੀਕਲੋ ਟੈਸਟ, ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਵਰਗੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।⁷⁴ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5. ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੈਰਵੀ

ੳ) ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਨਕਾਰੀ:-

ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਡੀ ਐਲ ਐਸ ਏ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ, ਮੁਫਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁷⁵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰੋਲ, ਮੁਆਫੀ, ਫਰਲੋ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਾਂ ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾਰੀ ਬੰਦੀ ਸਭਾ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਣ।⁷⁶

ਅ) ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹ ਕੇਂਦਰ

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮਿੱਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਲੈ ਸਕਣ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਜਾਣ ਸਕਣ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੈਰਵੀ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁷⁷ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ੲ) ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੁਰਮ ਸੰਗੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਪਰਾਧੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਡਰ ਟਰਾਇਲ ਰੀਵਿਊ ਕਮੇਟੀ (UTRC) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁷⁸ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਡੀ ਐਲ ਐਸ ਏ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ UTRC ਦੁਆਰਾ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੀ ਤਿਮਾਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ UTRC ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਦਫ਼ਾ 437 CrPC ਹੇਠ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। UTRC ਆਰ.ਡੀ. ਉਪਾਧਿਆਇ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਏ.ਪੀ. ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮਾਨਯੋਗ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੇਂ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। (AIR 2006 SC 1946)

6. ਵਿਸੇਸ਼ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ

ੳ) ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ

ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲੂ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਬੰਧਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ,⁷⁹ ਚਾਹੇ ਇਸ ਲਈ ਕੈਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਪਵੇ ।

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।⁸⁰ ਗਰਭਵਤੀ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਂਦੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਆਹਾਰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਕਸਰਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ।⁸¹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।⁸² ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਧ, ਮੱਛੀ, ਮੀਟ ਅਤੇ ਅੰਡੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੈਦੀ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪਦਾਰਥ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਲੋੜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।⁸³

ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਲੇਬਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਜਣੇਪੇ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਫੋਰਨ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।⁸⁴ ਇਕੱਲੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਜਾਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।⁸⁵

ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ (CHILDBIRTH) : ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਜੇਲੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਆਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਕੇ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁸⁶ ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ 'ਤੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।⁸⁷ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਹਾਲਾਤ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ, ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁸⁸

ਅ) ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਬੱਚੇ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।⁸⁹ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।⁹⁰ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫਸਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।⁹¹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕੈਦੀਆਂ ਵਰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਪੈਮਾਨਿਆ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੈਲੋਰੀਫਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਭਾਂਡੇ, ਜੋ ਕਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਮਾਪ ਦੇ ਹੋਣ, ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁹² ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਖਾਣਾ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁹³ ਜੇਕਰ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਫਰਿੱਜ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇਲੂ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਯਾਪਤ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਾਹਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟੀਕਾਕਰਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪੋਲੀਓ ਅਤੇ ਚੇਚਕ ਵਰਗੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ। ਮੈਡੀਕਲ ਅਫਸਰ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁹⁴ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ, ਜਿਸਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣ, ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲੂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁹⁵

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ 6 ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਦੇ ਦਫਤਰ, ਬਾਲ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਬਾਲ ਭਲਾਈ ਕਮੇਟੀ (CWC) ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬੱਚਾ ਆਪ ਕਮਾਈ ਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ।⁹⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਤੈਅ ਕਰੇਗਾ।⁹⁷

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਮਿੱਥੀ ਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਲ ਘੱਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਛੋਟੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।⁹⁸ ਜੇਕਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਬੱਚੇ ਇਸ ਉਮਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇੰਨਾ ਘੱਟ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਾਲ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲਾ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਬੱਚੇ ਸਥਾਨਕ ਆਂਗਨਵਾੜੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਚੁੱਕ ਸਕਣ।

ੲ) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।⁹⁹ ਰਫਿਊਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਸਕਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਫਿਊਜੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫਾਰ ਰਫਿਊਜੀ (UNHCR)।

7. ਰਿਹਾਈ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵਾਂ

ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਸੇਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਧ ਜਾਵੇ।¹⁰⁰

ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਉਚਿਤ ਮਦਦ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜੁੜਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦੋਸ਼ੀ ਕੈਦੀ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੋਬੇਸ਼ਨ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਭਲਾਈ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ-ਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੱਕ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ੳ) ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਖੋਜ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿਹੜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੌਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਔਰਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਵੀਂ ਯੋਗਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ।

ਹਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹⁰¹ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਬਣ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਰੰਜਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹⁰³

ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਪਿਛੋੜਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣ ਸਕਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਚੁਣਾਅ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਧ ਸਕੇ।¹⁰⁴ ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕੈਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰਲਿਆ ਰਹੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦਾ ਵਾਜਬ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇਗੀ ਕਿ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਇੱਕ ਬਚਤ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਸਕਣ।¹⁰⁵

ਅ) ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਮਦਦ

ਪ੍ਰੋਬੇਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਪੂਰਨ ਏਕੀਕਰਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਣਗੇ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੈਦ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਕਲੰਕ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਸੰਪਰਕ ਦੁਬਾਰਾ ਜੋੜ ਸਕਣ।¹⁰⁶

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ (Open) ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਸੇਵਾਂ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਉਹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਇਕੱਲੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਥੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਸਕੇ।¹⁰⁷ ਪੈਰੋਲ ਅਤੇ ਫ਼ਰਲੇ ਦੀ ਉਦਾਰ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਉਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰੋਬੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਅਫੈਂਡਰ ਐਕਟ 1958 ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸੁਧਾਰਾਤਮਕ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹⁰⁸ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਲਈ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।¹⁰⁹ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।¹¹⁰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਪਕ, ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਲਾਹ ਇੰਨਾ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਕ / ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਫਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।¹¹¹ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ

ਕੈਦ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਦੱਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।¹¹² ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਗੀ ਸੂਚਨਾ ਭੇਜੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਵੇਲੇ ਆਕੇ ਲੈ ਜਾਣ । ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਿਹਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਭੇਜਣ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰੇਗਾ/ਕਰੇਗੀ ।¹¹³

ੲ) ਖ਼ਾਸ ਸਮੂਹਾਂ ਲਈ ਪੁਨਰਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ¹¹⁴

ਜਵਾਨ ਕੈਦੀ ਔਰਤਾਂ

ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਤੇ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਹੱਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੌਨ ਉਤਪੀੜਨ ਜਾਂ ਹਿੰਸਾ ਵਾਸਤੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਡਾਕਟਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹¹⁵

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੈਦੀ

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਕੈਦ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਵਜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਈ-ਲਰਨਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕੈਦੀ

ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀ

ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦੌਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਏਕੀਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਦਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੈਦੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ।

ਸਰੀਰਕ ਅਪਾਹਜਕਤਾ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀ

ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਅਪਾਹਜਕਤਾ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣ।¹¹⁶ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਬਰੇਲ ਲਿੱਪੀ ਜਾਂ ਆਡੀਉ ਰਾਹੀਂ ਸਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਸਮਲੈਂਗਿਕ, ਦੁਲਿੰਗੀ, ਟ੍ਰਾਂਸਜੈਂਡਰ ਅਤੇ ਇੰਟਰ-ਸੈਕਸ ਕੈਦੀ

ਸਮਲੈਂਗਿਕ, ਦੁਲਿੰਗੀ, ਟ੍ਰਾਂਸਜੈਂਡਰ ਅਤੇ ਇੰਟਰ-ਸੈਕਸ ਕੈਦੀ ਪੱਖਪਾਤ ਤੇ ਉਤਪੀੜਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਯੌਨ ਉਤਪੀੜਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਖਾਸ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੈਦੀ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਝੁਕਾਅ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਯੌਨ ਉਤਪੀੜਨ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਪਾਲਣਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੱਖਪਾਤ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਘਰ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੈਦ ਦੌਰਾਨ ਅਜਿਹੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ, ਅਜਿਹੇ ਸਦਮਿਆਂ ਤੋਂ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕੈਦੀ

ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਮਦਦ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭਲਾਈ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਮਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

8. ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ

ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੀ ਕਰਨਗੀਆਂ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।¹¹⁷ ਹਰ ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਦਵੀ ਮਹਿਲਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੈਦੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀ ਥਾਂ ਜਿਹੜੀ ਸਬ-ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ-ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਵੀ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ/ ਸਹਾਇਕ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਹਿਲਾ ਚੀਫ਼ ਮੁਖੀ ਵਾਰਡਨ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਵਾਰਡਨ, ਅਧਿਆਪਕ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਮਾਹਿਰ, ਕਲਰਕ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।¹¹⁸

ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਯਾਪਤ ਸੁਧਾਰ-ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਤਨਖ਼ਾਹ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲਾਭ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।¹¹⁹ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜਾਂ ਯੂ.ਟੀ. ਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹²⁰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਥਾਗਤ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੰਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।¹²¹ ਸੀਨੀਅਰ ਮਹਿਲਾ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਐਨ ਟੀਮ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ।¹²² ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਜਨਰਲ (ਡੀ ਆਈ ਜੀ) ਜੋ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ, ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ਾਂ ਮਹਿਲਾ ਡੀ ਆਈ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇਗੀ।¹²⁴

ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।¹²⁵ ਜਦ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਤੈਨਾਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਾਸਤੇ ਬਾਲ ਕੇਂਦਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।¹²⁶ ਕੰਮ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਕੰਟੀਨ ¹²⁷ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹²⁸ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ/ ਯੂ.ਟੀ. ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।¹²⁹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮੱਨੁਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯਾਪਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।¹³⁰ ਜਿਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸਹੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਸਕਣ।¹³¹ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਮਰਥਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਉਪਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹³²

9. ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼

▶ ਰੈਕਲੈਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ 1951

1951 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾ. ਵਾਲਟਰ ਸੀ. ਰੈਕਲੈਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਨੀਤੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ।¹³³ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ।

▶ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਜੇਲ੍ਹ ਮੈਨੂਅਲ ਕਮੇਟੀ

ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਮੈਨੂਅਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1957 ਵਿੱਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਜੇਲ੍ਹ ਮੈਨੂਅਲ ਕਮੇਟੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੇ 1960 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਂਪੀ। ਇਹ ਮੈਨੂਅਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਸੀ।¹³⁴ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ ਜਿਵੇਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਅਧੀਨ, ਮਹਿਲਾਵਾਂ, ਉਮਰ ਕੈਦੀ, ਆਦਿ ਮੁਜ਼ਰਮ, ਪਾਗਲ, ਨਾਬਾਲਗ, ਆਦਿ। ਇਸ ਨੇ ਔਰਤ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਸੇਵੇ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕਿੱਤਾ-ਮੁਖੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ।¹³⁵

▶ ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ, 1979

ਸੀ ਈ ਡੀ ਏ ਡਬਲਯੂ (CEDAW) ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 1979 ਵਿੱਚ ਯੂ.ਐਨ. ਜਨਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਪਾਅ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹³⁶

▶ ਸਰਵ ਭਾਰਤੀ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ 1980-83 (ਮੁੱਲਾ ਕਮੇਟੀ)

ਮੁੱਲਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹³⁷ ਇਹ ਇੱਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਮਿੱਥੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ। ਇਹ ਅਧਿਆਏ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਮੁੜ-ਵਸੇਵੇ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰਕ ਰਵੱਈਏ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।¹³⁸

▶ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਕਸਪਰਟ ਕਮੇਟੀ ਆਫ਼ ਵਿਮਨ 1987 ਜਸਟਿਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਈਯਰ (ਕਮੇਟੀ)

ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਕਸਪਰਟ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਪਛਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਪੂਰਨ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੁਧਾਰ ਦੌਰਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਦਾਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਅਫਸਰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ।

▶ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ 135ਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ, 1989

ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਦਸਲੂਕੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ। ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ, ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਅਤੇ ਕੈਦ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਕੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਲੂਕ ਬਾਰੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਸਣਾਉਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਨਰਮ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।¹³⁹

▶ ‘ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ’- ਮਹਿਲਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਣ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਰਿਪੋਰਟ (13ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ), 2001

ਤੋਰ੍ਹੇ ਸੰਸਦ ਦੀ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਲੋੜ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ - ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰੀਏ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈ।¹⁴⁰ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ 80% ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਧੀਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਠੋਸ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁੜ-ਵਸੇਵੇਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿਰਾਸਤੀ ਅਮਲੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ 21 ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੋਲ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦਾਰ ਨਿਯਮ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

▶ ਆਰ.ਡੀ. ਉਪਾਧਿਆਇ ਬਨਾਮ ਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, 2006

ਵਕੀਲ ਆਰ.ਡੀ. ਉਪਾਧਿਆਇ ਵੱਲੋਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਧੀਨ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਯਾਚਿਕਾ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2006 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮੰਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ, ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ।

▶ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਰੂਲਜ਼ ਫਾਰ ਦ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਆਨ ਵਿਮਨ ਪਰਿਜ਼ਨਰਜ਼ ਐਂਡ ਨਾਨ ਕਸਟੋਡੀਅਲ ਮੈਜ਼ਰਸ ਫਾਰ ਵਿਮਨ ਆਫ਼ੈਨਡਰਸ (ਦ ਬੈਂਕਾਕ ਰੂਲਜ਼), 2010

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਗ਼ੈਰ ਹਿਰਾਸਤੀ ਉਪਾਅ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕਾਕ ਨਿਯਮ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 70 ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮਹਾਂ-ਸਭਾ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਟੈਂਡਰਡ ਮਿਨਿਮਮ ਰੂਲਜ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

▶ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਘ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਨਿਊਨਤਮ ਨਿਯਮ (ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਨਿਯਮ), 2015

ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਵਾਸਤੇ ਮਿਆਰੀ ਨਿਊਨਤਮ ਨਿਯਮ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1955 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 2010 ਵਿੱਚ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 2015 ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਅੱਠ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖ਼ੇਤਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸਨਮਾਨ, ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ।¹⁴¹

▶ ਮਾਡਲ ਜੇਲ੍ਹ ਮੈਨੂਅਲ, 2016

ਮਾਡਲ ਜੇਲ੍ਹ ਮੈਨੂਅਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਦੇ 32 ਖੰਡ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ 26ਵਾਂ ਖੰਡ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੰਡ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ▶ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ-ਨਾਰੀ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ (16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ) ਅਗਸਤ 2017 -

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੀੜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਗੈਰ ਅਪਰਾਧੀ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਨਜ਼ਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੀ.ਸੀ.ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਹੋਰ ਅਸਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁੜ ਵਸੇਵੇ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨਾਲ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਇੱਕ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਲਈ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਦਦ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ।

- ▶ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਦਮ-ਨਾਰੀ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਣ ਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ (16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ) ਅਗਸਤ, 2018

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਵਾਬ ਅਤੇ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਦਮਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਵਾਬ ਤਸੱਲੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਪਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੋ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਿਮ ਉੱਤਰ ਮੰਨਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਦਾ ਹਰੇਕ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਮੌਡਲ ਜੇਲ ਮੈਨੂਅਲ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ।

- ▶ ‘ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ’ ਮਹਿਲਾ ਅਤੇ ਬਾਲ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਭਾਰਤ, 2018

‘ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ’ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਮਕਸਦ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸੀ।¹⁴² ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਧਾਰਣ ਬਾਰੇ 134 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਭ-ਅਵਸਥਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਏਕੀਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

- ▶ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਉੱਤੇ ਨਾਲਸਾ ਰਿਪੋਰਟ

ਮਈ 2018 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾ ਅਥਾਰਟੀ (NALSA) ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 10 ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਸਟੇਟ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾ ਅਥਾਰਟੀ (SLSA) ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਸਿਹਤ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਮਹਿਲਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਾ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਣ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੋੜ, ਸਿਹਤ ਅਧਿਕਾਰ, ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਰਾਹੀਂ ਨਾਲਸਾ (NALSA) ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ।

End Notes

1. Nelson Mandela Rules, Rule 11(a)
2. Bangkok Rules, Rule 4.
3. Model Prison Manual 2016, 26.01.
4. Model Prison Manual 2016, 26.75.
5. Model Prison Manual 2016, 26.80.
6. Model Prison Manual 2016, 26.02.
7. Nelson Mandela Rules, Rule 28.
8. Model Prison Manual 2016, 26.01.
9. Model Prison Manual 2016, 26.101.
10. Model Prison Manual 2016, 26.74.
11. 'Women in Prisons – India', report by the Ministry of Women and Child Development Government of India (June 2018), Para 5.6.3.
12. Model Prison Manual 2016, 26.04.
13. Bangkok Rules, Rule 2(1).
14. Bangkok Rules, Rule 2(2).
15. Model Prison Manual 2016, 26.05.
16. Bangkok Rules, Rule 3(2).
17. 'Women in Prisons – India', report by the Ministry of Women and Child Development Government of India (June 2018), Para 5.7.8
18. A practice that may be followed is to send out a printed post card containing particulars such as the date of admission of woman in prison, the location of police station concerned, the authority ordering judicial custody, the case or FIR number, location of the jail/sub jail and the prescribed days for personal visits to the inmate to the a relative/acquaintance at the address specified by the newly admitted inmate or by persons accompanying her.
19. Model Prison Manual 2016, 26.32.
20. Model Prison Manual 2016, 26.33.
21. Bangkok Rules, Rule 19.
22. Model Prison Manual 2016, 26.22.
23. Model Prison Manual 2016, 26.16.
24. Bangkok Rules, Rule 20.
25. Bangkok Rules, Rule 21.
26. Marty Drapkin, Strip Search Policies in Jail, CorrectionsOne (Jan 27, 2011) - <https://www.correctionsone.com/corrections-training/articles/strip-search-policies-in-jails-sKIq8Sv3p5mvucSZ/> (last accessed on 07.03.2020).
27. Model Prison Manual 2016, 26.23.
28. Model Prison Manual 2016, 26.25.
29. Bangkok Rules, Rule 6.
30. Bangkok Rules, Rule 7.
31. Model Prison Manual 2016, 26.27.
32. *Id.*
33. Bangkok Rules, Rule 9.
34. Model Prison Manual 2016, 26.99.
35. Model Prison Manual 2016, 26.62-26.63.
36. Model Prison Manual 2016, 26.64.
37. Model Prison Manual 2016, 26.88-26.90.

38. Model Prison Manual 2016, 26.65.
39. Model Prison Manual 2016, 26.70.
40. Model Prison Manual 2016, 26.71.
41. Model Prison Manual 2016, 26.73.
42. Model Prison Manual 2016, 26.56.
43. Bangkok Rules, Rule 5.
44. Model Prison Manual 2016, 26.81.
45. Model Prison Manual 2016, 26.68.
46. Model Prison Manual 2016, 26.83.
47. Model Prison Manual 2016, 26.84.
48. Model Prison Manual 2016, 26.69.
49. Bangkok Rules, Rule 5.
50. Model Prison Manual 2016, 6.05.
51. Women in prison: mental health and well-being; A guide for prison staff, Penal Reforms International, February 2020 - <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/02/PRI-Women-in-prison-and-mental-well-being.pdf>. (last accessed on 03.03.2020)
52. Model Prison Manual 2016, 26.92-26.98.
53. Model Prison Manual 2016, 26.100.
54. Model Prison Manual 2016, 8.08.
55. Model Prison Manual 2016, 26.104.
56. Model Prison Manual 2016, 26.152.
57. Model Prison Manual 2016, 26.153.
58. Model Prison Manual 2016, 26.154.
59. Model Prison Manual 2016, 26.110.
60. All India Jail Reforms Committee (Justice Mulla Committee Report), 1980-83, Para 13.11.20.
61. All India Jail Reforms Committee (Justice Mulla Committee Report), 1980-83, Para 7.13.34.
62. Bangkok Rules, Rule 10(1).
63. Model Prison Manual 2016, 26.25.
64. Bangkok Rules, Rule 10(2).
65. Bangkok Rules, Rule 15.
66. Model Prison Manual 2016, 26.112.
67. Bangkok Rules, Rule 13.
68. Women in prison: mental health and well-being; A guide for prison staff, Penal Reforms International, February 2020 - <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/02/PRI-Women-in-prison-and-mental-well-being.pdf>, pgs 19-20. (last accessed on 03.03.2020)
69. Bangkok Rules, Rule 12.
70. Women in prison: mental health and well-being; A guide for prison staff, Penal Reforms International, February 2020 - <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/02/PRI-Women-in-prison-and-mental-well-being.pdf>, pgs 25-26 (last accessed on 03.03.3020).
71. Model Prison Manual 2016, 26.19.
72. Women in prison: mental health and well-being; A guide for prison staff, Penal Reforms International, February 2020 - <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/02/PRI-Women-in-prison-and-mental-well-being.pdf>, pgs 25-26 (last accessed on 03.03.3020)
73. Bangkok Rules, Rule 16.
74. Bangkok Rules, Rules 17 and 18.
75. To enhance legal awareness of persons in custody, CHRI has developed two posters - Legal Aid & You and Steps from Arrest to Appeal. They are available in Bengali, Burmese, English, Hindi, Kannada, Marathi, Malayalam, Punjabi and Urdu.

76. Model Prison Manual 2016, 26.118.
77. Model Prison Manual 2016, 26.115.
78. UTRCs were established by the order of the Hon'ble Supreme Court in April 2015 in writ petition titled 'Re-inhuman conditions in 1382 prisons'. For more details, please refer to the Standard Operating Procedure issued by the National Legal Services Authority.
79. R. D. Upadhyay v. State of Andhra Pradesh, AIR 2006 SC 1946.
80. Model Prison Manual 2016, 26.28; Nelson Mandela Rules, Rule 28.
81. Model Prison Manual 2016, 26.29.
82. Model Prison Manual 2016, 26.48.
83. Model Prison Manual 2016, 6.02.
84. Nelson Mandela Rules, Rule 48(2).
85. Bangkok Rules, Rule 22.
86. Model Prison Manual 2016, 26.30; Nelson Mandela Rules, Rule 28.
87. Model Prison Manual 2016, 26.31; Nelson Mandela Rules, Rule 28.
88. *Id.*
89. Model Prison Manual 2016, 26.35; R. D. Upadhyay v. State of Andhra Pradesh, AIR 2006 SC 1946.
90. Model Prison Manual 2016, 26.34.
91. *Id.*
92. Model Prison Manual 2016, 26.42.
93. Model Prison Manual 2016, 26.52.
94. Model Prison Manual 2016, 26.44.
95. Model Prison Manual 2016, 26.43.
96. Model Prison Manual 2016, 26.35.
97. Model Prison Manual 2016, 26.36; Bangkok Rules, Rule 52 (3).
98. Model Prison Manual 2016, 26.38.
99. Model Prison Manual 2016, 26.121.
100. Bangkok Rules, Rule 60.
101. Model Prison Manual 2016, 26.103.
102. Model Prison Manual 2016, 26.104.
103. Model Prison Manual 2016, 26.101.
104. Model Prison Manual 2016, 26.105.
105. Model Prison Manual 2016, 26.106 - 26.109.
106. Model Prison Manual 2016, 26.127-128.
107. Model Prison Manual 2016, 26.122.
108. Model Prison Manual 2016, 26.123; Bangkok Rules, Rule 59.
109. Swadhar Greh, Ministry of Women and Child Development - <https://www.india.gov.in/spotlight/swadhar-greh-scheme> (last accessed on 31.01.2020).
110. Model Prison Manual 2016, 26.128.
111. Model Prison Manual 2016, 26.140.
112. Model Prison Manual 2016, 26.125.
113. Model Prison Manual 2016, 26.126.
114. The Rehabilitation and Social Reintegration of women prisoners: Implementation of the Bangkok Rules, Penal Reforms International - https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2019/05/PRI_Rehabilitation-of-women-prisoners_WEB.pdf. (last accessed on 31.01.2020)
115. Model Prison Manual 2016, 26.04(iv).
116. Nelson Mandela Rules, Rule 5.
117. Nelson Mandela Rules, Rule 81.

118. Model Prison Manual 2016, 26.155-157.
119. Nelson Mandela Rules, Rule 74.
120. Model Prison Manual 2016, 26.168.
121. Model Prison Manual 2016, 26.169.
122. Model Prison Manual 2016, 26.166.
123. Model Prison Manual 2016, 26.158.
124. *Id.*
125. Model Prison Manual 2016, 26.174.
126. Model Prison Manual 2016, 26.179.
127. Model Prison Manual 2016, 26.180.
128. Model Prison Manual 2016, 26.181.
129. Model Prison Manual 2016, 26.133-134.
130. Model Prison Manual 2016, 26.12; Bangkok Rules, Rule 33.
131. Model Prison Manual 2016, 26.13.
132. Bangkok Rules, Rule 29.
133. Prison Reforms in India, Members' Reference Service – Lok Sabha Secretariat, New Delhi - http://parliamentlibraryindia.nic.in/writereaddata/Library/Reference%20Notes/Prison_reforms_in_India.pdf (last accessed on 20.01.2020).
134. *Id.*
135. Third report by the Committee on Empowerment of Women (13th Lok Sabha), Aug 2001.
136. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, UN Women - <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm> (last accessed on 20.01.2020).
137. Chapter XIII – Women Prisoners, Mulla Committee Report - https://mha.gov.in/MHA1/PrisonReforms/NewPDF/PRV1_210TO240.pdf (last accessed on 20.01.2020).
138. Third report by the Committee on Empowerment of Women (13th Lok Sabha), Aug 2001.
139. 135th Report, Women in Custody, Law Commission of India - <https://www.penalreform.org/issues/prison-conditions/standard-minimum-rules/> (last accessed on 20.01.2020).
140. Third report by the Committee on Empowerment of Women (13th Lok Sabha), Aug 2001.
141. Nelson Mandela Rules (revised SMR), Penal Reform International - <https://www.penalreform.org/issues/prison-conditions/standard-minimum-rules/> (last accessed on 20.01.2020).
142. Report on 'Women in Prisons' launched by the Ministry of Women and Child Development - <https://pib.gov.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=180173> (last accessed on 20.01.2020).

ਸੀ. ਐਚ. ਆਰ. ਆਈ. ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਸੀ.ਐਚ.ਆਰ.ਆਈ. (ਛੇ) ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ-ਦੇਹੀ ਅਤੇ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਉੱਚ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਲੋਕਤੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਰਣਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਵਕਾਲਤ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੋਧ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਵਰਕਸ਼ਾਪ, ਸਮੀਖਿਆ, ਲਾਮਬੰਦੀ, ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਵਕਾਲਤ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

1. ਨਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ*

*ਪੁਲਿਸ ਸੁਧਾਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਕ ਯੰਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਛੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਛੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਨਤਕ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਘਾਨਾ ਵਿੱਚ ਛੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਜਵਾਬ-ਦੇਹੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।

*ਅਸੀਂ ਰੰਗ, ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਖਿਲਾਫ਼ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

*ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਧਾਰ ਛੇ ਦਾ ਜੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਇੱਕ ਅਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀੜ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਕੱਦਮੇ, ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਨੀਤੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਈ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਵਕਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ

CHRI ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਸਥਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ, ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਘਾਨਾ ਅਤੇ ਕੀਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਧਾਵਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ।

CHRI ਆਰ.ਟੀ. ਆਈ.(ਠੀ) ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਗੱਠ-ਜੋੜ ਦੀ ਸਕੱਤਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਰਵੋਤਮ ਸਤਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦਖਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਅਣ-ਸੁਖਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘਾਨਾ ਵਿੱਚ ਛੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਰਦਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ।

*ਦੱਖਣ ਏਸ਼ੀਆ ਮੀਡੀਆ ਡਿਫੈਂਡਰਜ਼ ਨੈਟਵਰਕ

ਦੱਖਣ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ) ਮੀਡੀਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਦਬਾਅ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ ਨੇ ਮੀਡੀਆ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾਵਾਂ ਅਖੰਡ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ। ਮੀਡੀਆ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾ ਦੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਸਮੂਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਇੰਟਰ ਐਕਟਿਵ ਵੈਬਸਾਈਟ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੀਡੀਆ, ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਘੱਟਦੀ ਥਾਂ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦਬਾਅ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਮੀਡੀਆ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧੇ। ਇਸਦਾ ਮੱਖ ਖੇਤਰ ਸ਼ਾਂਤਿ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

3. ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਕਾਲਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਿੰਗ

CHRI ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਇੰਨਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਸਕੱਤਰੇਤ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਕਾਰਜ ਸਮੂਹ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਫਰੀਕਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਦਿ। ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਰਣਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਆਵਰਤੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮੰਡਲ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਨਵ-ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

Activity supported by the
Canada Fund for Local Initiatives
Activité réalisée avec l'appui du
Fonds canadien d'initiatives locales

Canada

*"The journey of gender justice is long; the battle for equity and equality for the weaker sex, amidst feudalism inhibitions, is on...
Still there is hope that some action will happen...
Many police and prison officers, men and women, are unbelievably humanist. The negative thought that nothing will succeed must be dissolved and positive hope that reforms will work must be kindled."*

- Justice V.R. Krishna Iyer

CHRI
Commonwealth Human Rights Initiative
working for the practical realisation of human rights in
the Commonwealth

55A, Third Floor, Siddhartha Chambers - I,
Kalu Sarai, New Delhi 110 016, India
Tel: +91 11 4318 0200 Fax: +91 11 2686 4688
E-mail: info@humanrightsinitiative.org
Website: www.humanrightsinitiative.org
Twitter: @CHRI_INT